

A Szamosújvári Fenyítő Intézet 1861-ben

A szamosújvári királyi fegyrintézet főépülete

Előzmények

A ma is működő fegyház története a 13. századig nyúlik vissza. A Kis-Szamos jobb partján épült Bálványos vára, s a hozzá tartozó Gerlahida 1291-ben jelent meg az okleveles anyagban. A 16. század elején rommá lett várat Szapolyai János parancsára kezdte újjá építeni Bánk Pál királyi várnagy. Újbálványos építését Martinuzzi Fráter György fejeztette be, 1542-ben, Domenico da Bologna tervei szerint. (Tinódi Lantos Sebestyén a várat már csak Újvárként (Wyvara) említette. 1552-ben a vár

az erdélyi vajdák birtokába került (előbb ecsedi Báthory András, majd Dobó István és Kendy Ferenc tartotta kezében. A török háborúk lezárta, majd a Rákóczi-szabadságharcot követő békekötés után a vár, mint fiscalis-jószág került a Habsburgok kezére. Így történhetett, hogy 1786-ban az „álladalmi foglyok” őrzésére szolgáló börtönné alakították. 1807-ig a rabok katonai felügyelet alatt állottak, attól kezdve „polgári” várnagy irányította a fegyőrök közreműködésével a fenyítő intézetet.¹

A Bálványoson épült kastély és vár nagyméretű, pentagon bástyákkal megerő-

sített, sokszorosan átépített s többször jelentősen megerősített építmény, ekkor Magyarország egyik legkorszerűbb erődítménye. 1619 és 1652 között Giovanni Landi, majd Agostino Serena irányításával többször is átépítették.² Evlija Cselebi 1661-ben úgy írta le a várat, mint nehezen bevehető erődítményt: „*egy nagy tó partján hatszögletű, erős építkezésű szép vár, hét új bástyával van*”. A vár 1670-ben készült ún. Priorato-alaprajza szerint az erődítmény megközelítően négyszög alakú volt, ötszögű, új-olasz rendszerű bástyákkal megerősítve. A várat két méter mély, 35-50 méter szélességű vizesárok vette körül. Az átlagosan három méter vastag és tíz méter magas védőfal és a hét és fél méter széles fal-szorost alkotó külső fal megbízható zsilipet alkotott. A délnyugati bástya védte a felvonóhíddal ellátott kaput. A Martinuzzi várkastély, a kápolna, s egyéb rendeltetésű kiszolgáló épületei a védőfal és a bástyák által közrefogottan állottak a térség közepén.

A keleti bástyában volt a földbe mélyesztett tömlőc, ahol fogva tartották, majd kivégezték 1594-ben a fejedelem (Báthory Zsigmond) törökös politikája ellen lázadó Báthory Boldizsárt és Kovacsóczy Farkast. A börtönben raboskodott Kendy foglyaként 1556 novemberétől egy esztendőn át, szökéséig Dobó István szamosújvári várkapitány és erdélyi vajda is, az egri hős.

A várat már, mint fenyítőházat építették át. 1850-ben szűnt meg a II. Rákóczi György idején emelt északi bástya, 1874-ben a nyugati várfal, 1883-ban a középkori tömlőcnek helyt adó keleti bástya. 1856-ban a várat háromemeletes börtön-épülettel egészítették ki. (Híres foglya volt a várnak Rózsa Sándor 1869-től haláláig. Sírja a fegyház melletti rabtemetőben ma is látogatható.)³

A vár együtt növekedett a várossal. A 17-18. században Moldvából menekülő örmények telepedtek a kicsiny faluba, s jelenlétük megindította a városiasodás folyamatát. A falucskából várossá növekedő Szamosújvár 1791-ben jutott városi rangra és 1839-ben már szabad királyi város lett. A város és a vár jelentőségét együttesen emelte az ország egyik legnagyobb fenntartó intézetének jelenléte. „*Híressé ezt várat nem hadiesemények tették, hanem az, hogy 1786 óta fogház*”⁴

A szamosújvári tartományi börtön

A vár hadi jelentőségét már a 18. század elején elveszítette. 1706-ban a katonai vezetés törölte Szamosújvárt a hadi várak sorából, s ettől fogva, egészen 1786-ig kaszárnyaként funkcionált. A határörvidéken állomásozó ezredek átszervezése kapcsán a kincstár még elidegenítését is fontolóra vette. Ebben a helyzetben 1786. március 27-én II. József rendeletére a szamosújvári katonai vár provinciális börtönné alakult át. Az erdélyi kormányzóság indítványára kibocsátott elhatározás nyomán a megyei börtönök rabjait gyűjtötték össze a várba. A döntést a közbiztonsági megfontolásokon túl az is alátámasztotta, hogy bár hadászati szempontból a vár jelentőségre sohase jutott, biztonsági szempontból kivívta a szakma elismerését⁵. A totális intézmények sajátja pedig, hogy ha egyik irányból biztonságosan szigeteli el a külvilágot, az a másik oldalról sem állítja túl nehéz feladat elé az őrszemélyzetet. Az előljáróság és a személyzet is katonai volt, a rabokat pedig a korábban raktáraknak használt kazamatákban helyezték el. Az 1787. január 1-én megnyíló büntetés-végrehajtási intézet az első esztendőben

már 151 rabot fogadott be. A börtönbe egyaránt kerültek férfiak és nők.

A rabokat kezdettől fogva igyekeztek munkával ellátni: az igazgatóság részben belső (posztó és halina) részben pedig külső (mezei, útépitési) foglalkoztatást szervezett. (Különlegessége az intézetnek, hogy 1836-ban az elsők között született itt meg Josintzi József lemondó igazgató jóvoltából a rabsegélyező alapítvány⁶.

1849-ben, a világos fegyverletételt követően a magyar börtönügy országos kezelése az osztrák kormány kezébe került. Ez a szamosújvári provinciális börtönnek előrelépést jelentett, ugyanis mint az ország egyik legnagyobb befogadóképességű intézete, már 1850-ben cs. kir. országos fegyháznak nyilvánították. Itt tudták igazán életbe léptetni az 1852. évi osztrák büntető törvény szabadságvesztés-büntetésre vonatkozó rendelkezéseit (miután más, országos intézet még nem létezett). Mint közismert, a magyar országos fegyintézeti hálózat további öt tagját (Illaván, Lipótváron, Vácott, Munkácson, Márianosztrán) 1854 és 1856 között állította föl az igazságügyi kormányzat. A másik erdélyi intézetet (nők részére) 1857-ben, Nagyenyeden építették fel. A fegyházfejlesztési program Szamosújvárrott nagyszabású építkezéseket hozott: 1856 és 1860 között a kincstár finanszírozott egy háromemeletes főépületet⁷. Ezzel a fegyintézetet immáron három egymástól udvarok által elválasztott épületblokk alkotta: a II. Rákóczi György építtette vár, a Martinnuzzi vár és az új letartóztatási épület.

1850 után a szamosújvári fegyház a kolozsvári, királyi kormányzóság fennhatósága alá került.

A provizórium idején a fegyintézetek ugyan országosan a Helytartótanács fel-

ügyelete alatt működtek, a szamosújvári intézet azonban az erdélyi főkormányzók kompetenciájába tartozott. Az intézet rendszeres ellenőrzését a magyar királyi állam-számvevőség végezte.

Politikai változások 1861-ben

1859 júniusában Ausztria kétszer szenvedett súlyos vereséget Piemonte-ban a szárd és francia csapatoktól (Magenta és Solferino). Július 11-én a villafrancai fegyverszüneti tárgyalásokon lemondott Lombardiáról. Augusztus 22-én a magyarság számára szimbolikus jelentőségű aktusként, az uralkodó felmentette Alexander Bach belügyminisztert, aki a híres-hírhedt magyarországi diktatórikus berendezkedés atyjának tekintettek. Az udvar reformszándékát bizonyítandó rendi képviselőt visszaállítását helyezte kilátásba, protestáns autonómiát kínált és a községi törvény revízióját ígérte. Októberben miniszteri értekezlet foglalkozott már a magyar ügy rendezésével, s bár a kormányzat nehezen hátrált a már elfoglalt tereumokból, egy évre rá készen állott a terv az 1848 előtti magyar szervek visszaállítására, így az országgyűlés, a Magyar Kancelária, a Hétszemélyes Tábla újjászervezéséről. Az Októberi Diploma pedig helyreállította a Magyar Helytartótanács hatáskörét is⁸. Erdélyben a kormányzati változások a Helytartóság (a Statthaltereien in Siebenbürgen) megszüntetésében, és a helyébe állított Fő Kormányzók létrehozásában nyilvánultak meg. A Fő Kormányzók magától értetődően vette át a Helytartóság hatáskörét, közte a börtönök, javító-, jótékonyági-, emberieségi intézmények felügyeletét is⁹. A politikai erjedés Szamosújvárt is elérte. Szamosújvár városa 1861-ben tisztújítást hajtott végre,

„az alkotmány átalakulására” hivatkozva, „Szamosújvár alkotmányos hatásköre visszaállítása” okából. A város feledve a diktatúra éveit, újjászervezte apparátusát s ismét felállította a tradicionális városigazgató státuszokat. A közgyűlés május 15-én megválasztotta a posztra a tisztségviselőket, úgymint a polgármestert, a főbíró, a fő-és alkapitányt, a főjegyzőt, a tisztii ügyészt, a királyi-és majorsági pénztárnokot, a tanácsosokat, a levéltárnokot, az igazgatót, az írnokokat, a városgazdát, a fő-és másodrovost valamint a sebészt¹⁰. Az eljárást a királyi biztos jelenlétében folytatták le, mely már a választáskor konfrontációt idézett elő a város és a központi hatalom között. A város kérte, hogy a jövőben a királyi biztos tartsa távol magát a tisztújító processusoktól, mostani jelenléte ne alapozzon meg precedenst. A választás alapja, mint azt a jegyzőkönyv hangsúlyozta, az 1848: 23. tc. volt.

Ezzel egy időben, a változásokkal összefüggésben álló egyéb közigazgatási teendők elvégzésére is biztosokat küldtek ki. A börtönügyben is változásokat értelt az alkotmányos változás. A börtönügyi kormányzat igazodott az országos eseményekhez, s ennek megfelelően alakították át a börtönigazgatás rendszerét és szabályozását is. A császári és királyi volt Helytartóság közlése nyomán, mely szerint a Szamosújvári és Nagyenyedi fenyítő intézetek a királyi Kormányzék közvetlen felügyelete alá fog tartozni, a Fő Kormányzék javaslatot készített az átadás-átvétel lebonyolítására. „Miatán Felsőgednek legkegyelmesebb akarata szerint Erdélynek ügy közigazgatási, mint törvénykezési hatóságai részint már újból szervezettek, részint pedig szervezendők, és úgy a hivatalok hazafiakkal töltenv be,

előbbi alkotmányos hatáskörükbe vissza helyeztetnek, azon meggyőződésben van Felsőged Hüségés Kir. Fő Kormányzéké, hogy a Szamosújvári Országos Fenyítő Intézet s illetőleg ennek hivatali személyzete is azon szoros viszonynál fogva, mely szerint egy saját országos és az ország tulajdonához tartozó intézet igazgatására van hivatva, azok közé sorozandó, melyeknek, hogy Felsőged legfelsőbb aktusa valósággal teljesedve legyen, újból kell szervezniük...”¹¹. A feladat alapos elvégzéséhez nélkülözhetetlen a viszonyok pontos ismerete, a számadások, a vagyoneleltár, a személyzeti állapotok jegyzőkönyvi átvétele. Ferenc Józsefnek a Fő Kormányzék Rácz Péter, az 1849-ben hivatalából elmozdított volt igazgató visszahelyezését, Jakab Bogdán főkormányzék-i tanácsos és Herczeg Lajos kerületi mérnök bizottmányi kinevezését indítványozta.¹² (Lényegében már ezzel egyidejűleg Jakab Bogdán utasította Herczeget az Intézet átvételéhez szükséges dokumentáció elkészítésére.)¹³

Jakab Bogdán, királyi fő kormányzék-i tanácsos, a bizottmány vezetője, miután teljes vagyoneleltárt kellett készíteni, kérte, hogy „az államszámvevőség kebeléből” egy hivatalnokot segítségére küldjenek s nevezzenek ki. A Főkormányzék Jakab Bogdán saját kérésére, az átvétellel kapcsolatos megbízás személyi költségeinek fedezésére 200 forint működési költséget is kiutalt¹⁴.

A fegyintézet 1861-ben

1861. szeptember 26-i keltezéssel Jakab Bogdán az Államszámvevőségnek már jelentette, hogy a feloszlott Cs. K. Helytartóság keze alól a Kormányzék közvetlen felügyelete alá vonta az

Intézetet.¹⁵ Az intézetnek „*Várnagy Rácz Péter kezelése alá lett számba adásának felvett össze írási jegyzőkönyvét bé nyújtatja az Orsz. Állami Számvevőségnek*” – írta a jegyzőkönyvet kísérő levélben a kiküldött biztos, s egyben megjegyezte azt is, hogy ez a jegyzőkönyv a „*tulajdonképeni átadási oklevél helyettesítője, mellyel a korábbi fenyítő intézeti igazgató Brühl Antal kezéből a hivatalába vissza helyezett Rácz Péternek az intézetet átadjuk*”.¹⁶ A biztos hangsúlyozta, hogy az intézet felmérése során az igazgatási és technikai állapotokat, a belső szabályokat áttekintve igyekeztek javaslatokat is megfogalmazni arra vonatkozóan, hogy „*mennyiben lehetne úgy célszerűség, mint költségkímélés tekintetéből amaz intézetet újból szervezni?*”¹⁷

A megállapodatlan szóhasználatra jellemző a hivatalos iratokban feltűnően elterő megjelölése az intézetnek. Országos Szamosújvári Fenyítő Intézet, Szamosújvári Országos Fenyítő Intézet¹⁸ Szamosújvári Fenyítő Intézet szerepel az aktákban, levelezésekben csakúgy, mint Szamosújvári Országos Fogház. Hasonlóképpen a fegyenc, rab, fogoly szóhasználat, bár ebben a jegyzőkönyv a fegyenc irányában mutat némi következetességet.

Igazgatási és őrszemélyzet

Az átvételkor az intézet személyzetét négy csoportra tagolták: igazgatási tisztekre, orvosi egyénekre, egyházi személyzetre és végül őrségi legénységre. Az igazgatási tisztek élén az igazgató állott. A szamosújvári intézet vezetésére várfelügyelői rangban még 1837-ben nevezte ki az uralkodó Rácz Pétert, aki munkáját korábban megelégedésre végezte. A szabadságharcot követő idők azonban őt is ki-

mozdították állásából. „*az akkor be állott új rendszer kezelői által eltávolítottván*” és ideiglenesen nyugállományba került. A jelenlegi igazgatóról, Brühl Antalról szűkszavúan állapította meg egy jelentés, hogy „*sem nem hazafi, sem a hazai nyelveket nem érti, nem beszéli*”.¹⁹ Az igazgató mellett működött az ellenőr (Bogner Josef), az első, a másod és a harmadírnok. (Ziveyer Ágoston, Noritsán Josef és Perndl Ignatz) Különlegessége az alkalmazásnak, hogy Ziveyr Ágoston első írnokot egyben a nagyenyedi női fegyintézet igazgatójaként is foglalkoztatták. A személyzet a fizetésen kívül (igazgató: 1.200 Ft, ellenőr: 800 forint, írkokok: 500-400-300 forintok) szállásra, tűzifára s az írkokokat leszámítva a várkert használatára is igényt tarthattak. A hatásköri elírások szerint az igazgató feladata volt „*az egész intézetnek s annak minden ágazatainak főfelügyelete, minden pénzbeli bevételeknek és kiadandóknak a házi rend fenntartásához elintézése, az őrség és a fegyencekre vonatkozó fegyelem rendben tartása, végül a lényegeseb beadványok ellátása*”²⁰.

Gajzágó Miklós főorvos jussa 262 forint 50 krajcár, Nánási Miklós alorvosé 210 forint volt.

Az egyházi személyzet a Szamosújvári fegyintézetben, igazodva a foglyok ugyancsak sokszínű vallási összetételéhez, hét papot, illetve lelkészt és egy előimádkozót jelentett. Az intézetben működött római katolikus pap, református, evangélikus, unitárius lelkész, görög katolikus és a görög ortodox egyház papja, valamint izraelita előimádkozó. Az ő juttatásuk 31 forint 50 krajcártól 63 forintig terjedt, annak függvényében, hogy milyen gyakorisággal vettek részt a rabok lelki

gondozásában, hány szertartást vezettek. (A római katolikus és a görög katolikus papok minden vasárnapon és ünnepnapon miséztek, a református lelkész és a görög ortodox pap minden második vasárnapon tartottak istentiszteletet. Az izraelita előimádkozó szombatoként és nagyobb ünnepeken, az evangélikus és az unitárius lelkészek évente csak négy alkalommal jöttek az intézetbe.).

A fegyintézet őrségéhez tartozott szabály szerint 1860 decemberéig egy őrmester, tíz káplár és száz közőr, illetve munkavezető. A katonai jellegű beosztást ekkor felváltotta egy polgáribb beosztási rendszer: az őrmester megnevezését őrpáncsnokra, a káplárét vezérlőre, a közőret felügyelőre változtatták. Az adatfelvétel időpontjában, az intézetben az őrpáncsnokon kívül egy első és hat másodosztályú vezérlő, 9 munkavezető felügyelő, 82 első osztályú és öt másodosztályú felügyelőt alkalmaztak²¹. A fegyőrök felszerelése a katonai eredetre utalt. Minden ór szuronyos löfegyverrel és karddal rendelkezett. Ruházatuk sötétzöld posztóból készült kabát volt, búzavirágkék hajtókával és zöld gombokkal. Az örök évente jogosultak voltak egy nadrágra, egy sűrű posztómellényre, egy sötétzöld posztósapkára, egy pár csizmára, egy köpenyre. A „*hordidő*” után (a köpeny esetében három, a kabátnál másfél év) a ruházat megújítását igényelhettek.²²

A biztosok megállapítása szerint „*a fegyenczek őrzete célirányosan van elintézve, mindennap áll 2 vezérlő 30 felügyelővel őrzeti szolgálatban*”. 21 felügyelő egy vezérlővel a hét belső, kilenc felügyelő egy vezérlővel a három külső őrhelyet biztosította. A munkán lévő rabokat húsz másik felügyelő gyázta²³.

A fegyencék

A fegyintézet egy évtől 10 évig terjedő büntetésre ítélt fegyencet fogadott be. A férőhelyek száma hivatalos megállapítás szerint 1028 volt.²⁴ 1861. június 19-én az intézetben 849 regisztrált fegyencet tartottak nyilván.²⁵ A jegyzőkönyv szerint 163 közülük kórházi ápolásra szorult az adatfelvételkor, 146-an a takarítást, ruhamosást, borotválást stb. végezték, 207 rabot tudtak a különféle műhelyekben (szakácsként, szabóként, vargaként, asztalosként, kerékgyártóként, esztergályosként, kádárként, kosárfonóként, ácsként, kőművesként, kovácsként, lakatosként, kanálkészítőként) foglalkoztatni, a többi „*dolgatehetetlen*” volt.²⁶

A bútorellátás kapcsán felsorolta a jegyzőkönyv azokat a műhelyeket, melyek felszerelési tárgyakra szorultak. Ezek a következők voltak: asztalos, kovács, lakatos, kádár, esztergályos, szabó, varga, kőműves, posztó, vászon és végül a malom.²⁷ A munkáltatás kapcsán kitért a gyárüzemekre is. A műhelyek mellett két gyár méretű kapacitásról tett említést a jegyzőkönyv, így a posztógyárról és a vászongyárról. Miután a fegyintézet teljes ruhaellátásáról maga gondoskodott, a gyárak létjogosultsága aligha volt megkérdőjelezhető. A posztógyárnak „*a leg súlyosabb fegyenczek elfoglaltatása mellett főbb elhivatása, hogy általa az intézetben szükségeltethető különféle pokroc-*posztó* neműek készíttessenek*” ezért szabályzatnál fogva „*csak ezen szükséglet fölötti gyártmányok adhatók el már magán feleknél*”²⁸ A vászongyár célszerűtlen elhelyezése, rossz állapota és megkérdőjelezhető nyereségessége miatt éppen felszámolás alatt állott.²⁹ Az egyéb üzletek kapcsán sorolta fel a bizottmányi

jelentés azokat a foglalkoztatási formákat, melyek ezidőtájt lehetségesek voltak. Ezek: asztalos, esztergályos, kádár, kerékgyártó, kovács, lakatos, kőműves ács, varga, szabó, órás, gombkötő, kefekötő, kósárfonó, kőfaragó, kanálfaragó³⁰.

A fegyencek befogadásáról az átadási jegyzőkönyv elsősorban az értékek megőrzése oldaláról taglalta a befogadást. „*A fegyenczek a fenytő intézetbe megérkezve, minden maguknál lévő vagyont, úgy szintén rajtok lévő öltönyt is kötelesek az intézetnek átadni, a melyek nekik rabságok letelte után vissza adatnak. Az ilyen letétemények nagy gondossággal vétettek el és szigorúan jegyeztetnek fel*”³¹. A fegyintézetben a rabok nem viselhették saját ruhájukat, csak az intézetit. Maguk a ruhák a fegyintézet műhelyeiben készültek, cseréjükre vonatkozóan csak annyit rögzítettek a jegyzőkönyvben, hogy a szókas szerint a ruhák „*mind addig használatban tartandók, míg merőben haszonvetetlenné válván, azoknak számadásbeli kitörlése bizottmányilag meg nem állapítatott*”³². Vagyis „*hordidőt*” (melyet az őri ruházatnál alkalmaztak) itt nem rögzítettek. A ruha hordásának tartamát tehát annak állapota határozta meg.

Pénzügyek

Az Intézet saját jövedelemmel, bevétellel nem rendelkezett, hasznot hajtó ingatlan a tulajdonában nem állott. Finanszírozása a császári gyakorlatnak megfelelően az államkincstárból történt. A fegyintézet vezetőjének éves költségvetést kellett beterjesztenie, amelyet jóváhagyás után pontosan végre kellett hajtani. A bürokratikus pénzügyi gépezet elvárásainak megfelelően havonta is kellett két hónapra előre megbecsülnie a felmerülő költsé-

geket és ezt a rész költségvetést is be kellett nyújtania. Ezt előbb az állami számvevőség vonta vizsgálat alá, majd a királyi főkörmányszék szakértője. Jóváhagyásuk esetén a cs. kir. Pénzügyi Igazgatóság, a helybéli cs. kir. Adópénztáron keresztül utalta ki a szükséges összeget az intézetnek.³³

Az intézetnek részletes elszámolással kellett bizonyítania a kiadások jogosságát. Hogy ez kívánivalót hagyott maga után, arról a jegyzőkönyvnek az a bejegyzése tudósít, amely ugyan nyugtázza az 1856. évi zárszámadás „*feloldozását*”, ugyanakkor rögzíti hogy az 1858. évi elszámolással még mindig problémák vannak, „*annál fogva megintetett az igazgatóság, hogy ezen hátralékban lévő felvilágosításokat legsietősebben illő helyre juttatni*” igyekezzen³⁴.

Többek között ez a fajta költségvetési szemlélet tette érdektelenné az igazgatóságot abban, hogy különféle vagyoni értékű jogait pénzre váltsa. Például a Grünwald Hermánnal kötött szerződés értelmében az élelmezést bérlő vállalkozó, térítés és ellenszolgáltatás nélkül jutott hozzá a mészárlási joghoz³⁵.

Az átadás – átvételkor készített jegyzőkönyv pontos felmérést készített a fegyintézet pénzügyi helyzetéről, a követelésekről és tartozásokról. Az intézet kintlévőségei részben a munkáltatással kapcsolatosan megelőlegezett kiadásokból, részben pedig az intézet által teljesített szolgáltatások be nem hajtott ellenértékéből tevődtek össze. Az intézetben működő posztógyár nyersanyagvásárlásra fordított előlegként jutott hozzá 3869 forinthez és 49 krajcárhoz, melyet azonban az elkészült posztó eladásából a biztosok szerint fedezni lehet. Kevésbé valószínű a behaj-

tása azoknak a díjaknak, amelyeket a rabok törvényszékekhez kísérése fejében, jogszabály szerint elvárt volna a fegyintézet. Így a feljegyzés szerint „*fegyencz Pulika Simonnak az udvarhelyi kerületi törvényszékhez átszállítása alkalmával a kísérő csendőrségnek előlegezett 52 forint 52 krajczárt az illető törvényszékek költségfedezete pénzéből kellett volna megtéríteniök*”³⁶. A különböző, törvényszékek által meg nem térített összegek szép summára rúgtak még akkor is, ha az egyenkénti díjak nem is lettek volna nagyon magasak (Marosi Gregor átkísérése Károlyfehérvárra 15 forint 75 krajcárba, Balogh Antalé Marosvásárhelyre 52 forint 50 krajcárba, Szász Pálé Udvarhelyre 50 forintba, Csikeli Istváné Besztercére 12 forintba, Gyne Togyaré Szalontára 25 forintjába került az intézetnek és így tovább). Külön rovatot képezett Gajzágó Lukács főorvos tartozása, aki „*szabályellenesen*” rendelt a fegyenceknek gyógyszereket, amelyeknek árát az intézet vezetése rajta akart behajtani.³⁷

Elhelyezés

A bútorok és felszerelési tárgyak jegyzékéből kiolvasható, hogy milyen berendezést kellett biztosítani az irodákba, az őrtanyára, a „*papok helyiségébe*”, az orvosi rendelőbe (kórházba) a konyhába, a mézsárszékre, a kocsmába, a tűzoltóknak, a börtönszobákba és a különböző foglalkozások műhelyeibe, gyári helyiségekbe.³⁸

Élelmezés, ellátás

Az intézet szerződésben állapotott meg Grünwald Hermán vállalkozóval a fegyencek élelmezéséről. A szerződést egyébként a Helytartóságnak be kellett

mutatni, amelynek hozzájárulása nélkül a megállapodás érvénytelen volt.³⁹

Az intézet felszerelésre, használati tárgyra és anyagokra vonatkozóan is szerződésekkkel biztosította magát. „*A világi-tási anyagok ú.m. mécs, olaj, faggyúgyertya*” és a kapcarongyok (a „*lábbeli kendők*”) szállítására Novák Izsákkal, a tüzi-fára a Dési cs. kir. Erdészeti Hivatallal, az írószerekre Gajzágó Jánossal, a szalmaszállításra Blau Józseffel, a cipőbőrre Sigmund Jánossal kötött megállapodást. A „*korcsmáltatási*” jogot Szamosújvárnak adták bérbe, a kémények tisztítására Niksih Károllyal szerződtek⁴⁰. Érdekes információ az intézet „*jóváhagyott*” fogyasztása ezekből a tételekből. (A korábbi helytartóság ugyanis igényt tartott a szükséges, megrendelt anyagok engedélyezésére is). A mécsesekbe a felhasználható olajmennyiség például 28 mázsa ötven font volt, mely 75 lámpával számolva, mécsenként 38 font olajat jelentett.

Jelentések

Az intézetnek rendszeresen kellett jelentéseket készítenie, s azokat „*felküldenie*” a felsőbb hatóságoknak. A havi jelentésben szerepelt az aktuális fegyenclétszám, a fegyencek fegyelmi büntetései (bőjt), a havi pénzszükséglet és pénzforgalmi beszámoló (részletezve az utalványozott, a kiadott, a bevételezett, a külön tételként könyvelt összegek, az iparüzemi kiadások és bevételek). Negyedévenként készült jelentés a fegyenc-és őrszemélyzeti ruháztatásról, a külön bevételi és kiadási tételekről, a törvényszékek által beküldött és az elbocsátandó fegyencekről. Az évi jelentés a pénzszámolásra (részletes zárszámadásra), a bútorok, kellékek, eszközök és anyagok leltárára, valamint a

következő évi pénzigénylésre vonatkozótt.⁴¹

Utóhang

Néhány összehasonlító adat tovább szélesíti a képet. Tauffer Emil 1856-ben felmérést készített a magyar fegyintézetek állapotáról. Ekkor gyűjtött információi szerint az 1857 óta csak férfi fegyenceket befogadó intézetben 658 főt őriztek, jóllehet csak az 1860-ban átadott épület egymaga 1028 foglyot fogadhatott volna. A háló- és dolgozótermek száma ekkor 38, ame-

lyek közül a legkisebb hálóterem 20, a legnagyobb 48 ágyas volt. Nappal a fegyenceket munkáltatták, az auburni rendszert kombinált alkalmazásával, úgy ti., hogy „*munkájukat folytonos és legszigorúbb hallgatásban végezzék*”⁴². Tauffer szerint az intézeti utasítás „*igen sok korszerű s emberies határozatot foglal magában, de nagy és lényeges részei nem valósíthatók, mert a követett rendszer útjukat állja*”

Dr. Mezey Barna

Jegyzetek

1. Kövári László: Erdély régiségei és történelmi emlékei, Kolozsvár, 1892., 167.o.

2. Kiss 1987., 262. o.

3. Csorba Csaba – Marosi Endre – Firon András: Vártúrák kalauza, Budapest, 1983., 393. o.

4. Csorba 1999., 257. o.

5. Megyeri István: A magyar börtönügy és az országos letartóztatási intézetek. Budapest, 1905., 479. o.

6. Megyeri 1905., 11-12. o.

7. Megyeri 1905., 480. o.

8. Szűcs J. – Maksay F. – Felhő I. – Nagy I. – Sashegyi O. – Trócsányi Zs.: A magyarországi és erdélyi központi kormányzati szervezetenek és működésének története. Budapest, 1959., 798. o.

9. Trócsányi Zs.: Erdélyi kormányhatósági levéltárak, Budapest 1973., 20.skk. o.

10. Magyar Országos Levéltár (Továbbiakban MOL) F. szekció Erdélyi Országos Kormányhatósági Levéltárak, (Eok. It) 266. Visszaállított Főkormány-

szék. A közigazgatási osztály általános iratai. (Továbbiakban F. 266.). 2169/861.

11. 1861. április 20., MOL Eok. It. F. 266. 385/861., f. 58.

12. 1861. április 20., MOL Eok. It. F. 266. 385/861., f. 1.

13. 1861. május 10., MOL Eok. It. F. 266. 385/861., f. 58.

14. 1861. július 31., Kolozsvár MOL Eok. It. F. 266., 4678/861.

15. 1861. szeptember 26., Kolozsvár MOL Eok. It. F. 266., 8260/861., f. 1.

16. MOL Eok. It. F. 266. 11. 840/861.

17. 1861. szeptember 26., Eok. It. F. 266. 385/861., f. 58.

18. 1861. május 10., MOL Eok. It. F. 266. 385/861., f. 58.

19. 1861. május 13., MOL Eok. It. F. 266. 385/861, f. 59.

20. MOL Eok. It. F. 266. Jkv. 1861. XVI. Hivataloskodás, 28.o.

21. MOL Eok. It. F. 266. 8260/861. Szamosújvári fegyház átadási és átvevési I. Könyve 1861. Továbbiakban Jkv. 1861. XIV. Személyzet állása 21-24. o.

22. MOL Eok. lt. F. 266. Jkv. 1861., VIII. Az őrség ruházata, fegyverzete és löszere. 15-16. o.
23. MOL Eok. lt. F. 266. Jkv. 1861., XVI. Hivataloskodás, 29. o.
24. MOL Eok. lt. F. 266. Jkv. 1861., XV. Fegyencek, 27.o.
25. MOL Eok. lt. F. 266. Jkv. 1861., Mellékletek 336-398. o.
26. MOL Eok. lt. F. 266. Jkv. 1861., XV. Fegyencek, 27.o.
27. MOL Eok. lt. F. 266. Jkv. 1861., VII.Mindenféle bútorok, kellékek és eszközök, 14-15. o.
28. MOL Eok. lt. F. 266. Jkv. 1861. XVII. A posztó gyár, 31. o.
29. MOL Eok. lt. F. 266. Jkv. 1861. XVIII. A vászon gyár, 34. o.
30. MOL Eok. lt. F. 266. Jkv. 1861. XIX. Egyéb üzletek, 36. o.
31. MOL Eok. lt. F. 266. Jkv. 1861. IV.Fegyenczek letéteményei, 9. o.
32. MOL Eok. lt. F. 266. Jkv. 1861. IX. Fegyenczek fehérműjök, lábbeliek és ágyneműjök, 17. o.
33. MOL Eok. lt. F. 266. Jkv. 1861. I. Pénztár, 2. o.
34. MOL Eok. lt. F. 266. Jkv. 1861. V. Nehézségek és döntvények. Számolati megtérítések, számolatok állása. 10. o. Szerződévények és kötlevelek. 3. o.
35. MOL Eok. lt. F. 266. Jkv. 1861. II. Szerződévények és kötlevelek. 3. o.
36. MOL Eok. lt. F. 266. Jkv. 1861. III. Követelmények és tartozások a/ Követelmények, 5. o.
37. MOL Eok. lt. F. 266. Jkv. 1861. III.Követelmények és tartozások a/ Követelmények, 8.o.
38. MOL Eok. lt. F. 266. Jkv. 1861. VII.Mindenféle bútorok, kellékek és eszközök, 14-15. o.
39. MOL Eok. lt. F. 266. Jkv. 1861. II. Szerződévények és kötlevelek, 3. o.
40. MOL Eok. lt. F. 266. Jkv. 1861. II. Szerződévények és kötlevelek, 4. o.
41. MOL Eok. lt. F. 266. Jkv. 1861. XII. Időszaki beadványok 19. o.
42. Pulszky Ferenc -Taufner Emil: A börtönügy múltja, elmélete, jelen állása, különös tekintettel Magyarországra, Pest, 1867. 296. o.